
Аленін Ю. П.,

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри кримінального процесу, доктор юридичних наук,
професор, член-кореспондент Національної академії правових наук
України, заслужений юрист України*

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА З МЕТОЮ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Майже 5-річна практика застосування КПК 2012 року свідчить про те, що цей закон не в повній мірі відповідає вимогам сучасності. Науковцями та практиками була привернута увага до значної кількості нормативних колізій та прогалин правової регламентації на кожній стадії кримінального судочинства. Наслідком нейтралізації цих негативних явищ і з'явилися численні поправки та поява нових норм в КПК, наприклад: доповнення до ст. 42 КПК та появи нової підстави для визначення особи підозрюваною з моменту складання підозри; введення цілого процесуального інституту заочного розслідування та розгляд справи в суді по суті, та інших.

Разом з тим, слід підкреслити, що найбільших зауважень заслуговує процесуальна регламентація стадії досудового розслідування, а тому саме на цій проблемі ми, хоча і частково, зупинимося та висловимо свої міркування з цього приводу.

А. Треба відзначити, що у діяльності правоохоронних органів України одним з найбільш складних була і є проблема диференційованого підходу до вирішення заяв і повідомлень про злочини. Складність цього питання полягає в тому, що загальна кількість відповідностей звернень громадян та юридичних осіб щорічно збільшується, а механізм їх перевірки так досі належним чином і не врегульований. Проте чітка правова регламентація процесуальної діяльності саме на першому етапі досудового провадження є передумовою законності і обґрунтованості подальшого розслідування та судового розгляду справи, тобто є однією з гарантій ефективного виконання завдань кримінального судочинства (ст. 2 КПК). А тому ми пропонуємо внести відповідні зміни та доповнення в КПК.

1. *Приводами (джерелами)* до початку досудового розслідування є: 1) заяви або повідомлення підприємств, установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян; 2) повідомлення представників влади, громадськості або окремих громадян, які затримали особу за підозрою вчиненні кримінального правопорушення без ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання; 3) явка з повинною; 4) повідомлення про вчинення або про підготовлювані кримінальні правопорушення, які отримані з інших джерел.

2. *Підставою* для початку кримінального провадження є наявність достатніх даних, що вказують на ознаки діяння, передбаченого кримінальним законодавством України.

3. Заяви або повідомлення про кримінальне правопорушення можуть бути усними або письмовими. Усні заяви заносяться до протоколу, який підписують заявник та посадова особа, що прийняла заяву. Заявник попереджається про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину відповідно до ст. 383 КК України.

4. Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР).

5. Коли необхідно перевірити заяву або повідомлення про кримінальне правопорушення, така перевірка здійснюється слідчим, прокурором в строк не більше десяти днів з моменту внесення відомостей до ЄРДР. Протягом проведення такої перевірки забороняється вчинення будь-яких слідчих дій, передбачених КПК, за винятком огляду місця події у невідкладних випадках. Перевірка може здійснюватися шляхом відібрання пояснень від окремих громадян чи посадових осіб, витребування необхідних документів або їх копій, одержання висновків спеціалістів у відповідних галузях знань або проведення ревізій, службових розслідувань, перевірок.

6. За результатами перевірки відомостей про кримінальне правопорушення слідчий, прокурор приймає постанову про початок досудового розслідування або постанову про відмову в початку такого розслідування. Постанови про початок або відмову в початку досудового розслідування можуть бути оскаржені до слідчого судді.

7. Слідчий, прокурор безвідносно чи була дослідча перевірка, чи ні в постанові про початок досудового розслідування вказує приводи і підстави, статтю кримінального закону, за ознаками якої розпочинається кримінальне провадження. Якщо на момент прийняття рішення про початок досудового розслідування встановлено особу, яка вчинила злочин, кримінальне провадження повинно бути розпочато щодо цієї особи, яка

з цього моменту набуває статусу підозрюваного. У разі початку кримінального провадження прокурор, слідчий зобов'язаний вручити копію відповідної постанови особі, щодо якої розпочате досудове розслідування, та потерпілому.

8. При відсутності підстав до початку досудового розслідування прокурор, слідчий своєю постановою відмовляє у початку досудового провадження, про що повідомляє зацікавлених осіб. Відомості про відмову у початку досудового розслідування вносяться до ЄРДР.

Таким чином навіть стисло наведені пропозиції дають підставу для висновку про термінове введення до загальної системи кримінального судочинства відновленої першої стадії кримінального процесу — стадії початку досудового розслідування.

Б. На наш погляд потребують і зміни, щодо процесуального статусу деяких суб'єктів кримінального судочинства, які діють на стадії досудового розслідування. Зокрема, це стосується прокурора, слідчого, потерпілого.

1. Згідно з ч. 2 ст. 36 КПК, прокурор здійснює нагляд за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Але повноваження прокурора, які узагальнено отримали назву «процесуальне керівництво» та передбачені ч. 2 згаданої статті КПК, по суті своїй є нічим іншим, як одним із засобів здійснення кримінального переслідування. Але при цьому не враховано, що Конституція України не покладає на органи прокуратури здійснення функцій кримінального переслідування на етапі досудового розслідування. Слід мати на увазі, що покладання на прокуратуру функцій процесуального керівництва означає не тільки появу нових повноважень стосовно органів досудового розслідування, а й персональної відповідальності прокурорів за якість і ефективність розкриття і подальшого розслідування всіх злочинів.

Відсутня і конкретна юридична відповідальність за недбале виконання прокурорами обов'язків щодо керівництва органами досудового розслідування, оскільки такої не передбачається.

2. Як на нашу думку, то самої пильної уваги заслуговує корекція кримінально-процесуального статусу слідчого — центральної фігури стадії досудового розслідування. Аналізуючи положення ст. 40 КПК, є підстави констатувати, що процесуальний статус слідчого виписаний не досить чітко а за кількома позиціями його повноваження значно звужені у порівнянні з правилами, які передбачалися ст. 114 КПК (1960). Зокрема незважаючи на задекларовану самостійність слідчого, він зобов'язаний виконувати доручення та вказівки як прокуратури так і керівника органу досудового розслідування, але в той же час він не має права на їх оскарження. Окрім того, очевидне значне звуження повноважень слідчого та обмеження його самостійності у прийнятті процесуальних рішень призводить на практиці до затягування досудового слідства, оскільки

для того щоб вчинити більшість процесуальних дій, він повинен отримувати згоду прокурора та дозволу слідчого судді або повідомляти про їх учинення, що відволікає його від виконання своєї прямої професійної функції — розслідування злочинів. І все це сьогодні відбувається на фоні небувалого перевантаження слідчих як за рахунок кадрового некомплекту слідчих, так і виконання невласитивних їм функцій (здійснення негласних слідчих (розшукових) дій, робота по розслідуванні, великої кількості проваджень, які потім закриваються на підставі п. 1, 2 ч. 1 ст. 284 КПК, тобто тут фактично йде мова про результати їх роботи, яка нікому не потрібна, коли можна було обмежитися відмовними матеріалами (на сленгу слідчих — це робота «на кошик»).

Вважаємо, що з урахуванням практики застосування КПК варто передбачити такі положення, які б сприяли формуванню дійсної, а не уявної самостійності і незалежності слідчого, а саме:

а) що слідчий у випадку незгоди з рішеннями (вказівками) прокурора чи керівника органу досудового розслідування має право подати матеріали кримінального провадження з письмовим викладом своїх заперечень прокурору, який здійснює нагляд за досудовим розслідуванням, або прокурору вищого рівня. Подання заперечення на рішення (вказівки) не зупиняє їх виконання, за винятком подання заперечення на вказівки щодо повідомлення про підозру, про кваліфікацію кримінального правопорушення та обсяг підозри (обвинувачення), про складання обвинувального акта або про закриття провадження;

б) витребування у слідчого кримінального провадження не можливе, крім випадків, передбачених КПК. Слідчий не зобов'язаний давати пояснення щодо суті закінчених ним кримінальних проваджень, які перебувають чи перебували у нього, а також надавати їх будь-кому для ознайомлення інакше, як у випадках і в порядку, передбачених КПК;

в) суттєво скоротити кількість слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, які потребують згоди та дозволу слідчого судді.

Тільки при додержанні вказаних та деяких інших умов можливе максимальне використання інтелектуального та творчого потенціалу наших слідчих в розкритті та якісному розслідуванні, насамперед, тяжких та особливо тяжких злочинів, замість біганини по кабінетах і виконанні ними не властивих їм функцій.

3. Доцільно, з нашої точки зору, потерпілого віднести до сторони обвинувачення, оскільки злочином порушено його права, інтереси, завдано шкоди і він має на меті справедливе притягнення до відповідальності винного, та з огляду на його активну роль у справах про приватне обвинувачення та наявність права підтримувати обвинувачення в суді в разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення.

В. Наступна пропозиція щодо вдосконалення КПК стосується системи слідчих (розшукових) дій, та їх процесуальні регламентації — основного способу збирання і перевірки доказів на стадії досудового розслі-

дування. Почнемо з того, що з незрозумілих для нас причин цей спосіб безпідставно названий ще й «розшукових». Розшук — це тільки одна з цілей слідчих дій, та й то лише деяких, наприклад, обшук. Із системи слідчих дій зникли як самостійні — очна ставка, виїмка, допущені неточні формулювання змісту та мети слідчого експерименту, тощо. Так згідно ч. 9 ст. 224 КПК передбачається, що слідчий, прокурор має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування розбіжностей у їхніх показаннях, тобто тут мова йде про очну ставку. Визнаючи той факт, що очна ставка має деякі риси, які притаманні допиту, але в той же час цей допит має свої специфічні процесуальні, психологічні та тактичні особливості, зумовлені предметом, умовами та порядком проведення, що характерні тільки цій дії і які в сукупності дозволяють відрізнити її від інших слідчих дій. Далі, мова буде про те, що законодавець із неясних для нас мотивів ввів заборону на очну ставку з участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним у провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи, недоторканості, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування (ч. 9 ст. 224 КПК). Вказана заборона суперечить міжнародно-правовим документам, зокрема порушено право підозрюваного на конфронтацію, а тому має бути вилучена з тексту відповідної статті.

Варто змінити, як назву ст. 239 КПК, так і мету цієї слідчої дії, назвавши її просто «Експертиза», а мета — це насамперед проведення додаткової, повторної або комісійної експертизи, впізнання трупа, а не тільки його огляд, як це записано в КПК.

Як на наш погляд, то слід повернутися до назви «Відтворення обстановки і обставин подій», передбачити дві самостійні слідчі дії «Слідчий експеримент» і «Перевірка показань на місці».

Г. Має рацію і думка доцента Т. В. Лукашкіної та інших науковців, щодо актуальності введення такого поняття як «локальний предмет доказування» Це пов'язано з тим, що в ході кримінального провадження виникає необхідність вирішувати деякі питання, для чого потрібно встановити певні обставини, зокрема, у зв'язку зі здійсненням слідчим суддею функції судового контролю. Так, розгляд слідчим суддею клопотання слідчого, прокурора про застосування до підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу потребує встановленої наявності відповідних підстав та умов (ст. 177 КПК). Перелік тих обставин, які необхідно встановити для прийняття певних процесуальних рішень під час провадження і складає так званий локальний предмет доказування. Конкретність передбачуваних елементів локального предмета доказування буде сприяти запобіганню розширенню обставин, які намагаються дослідити при розгляді клопотань слідчим суддею та спроб перетворення судового засідання з цього приводу на повноцінне судове слідство, як це подекуди спостерігаємо в практичній діяльності.